

MALIYYƏ SIYASƏTİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ VƏ TƏNZİMLƏMƏ PROSESİNDƏ ROLU

Məhərrəm Cəlal Hüseynov¹, Elçin Arif Salahov², Rəfiqə Şahin Əliyeva³

XÜLASƏ

Tədqiqatın məqsədi - maliyyə siyasətinin ədəbiyyatda mövcud olan bütün aspektlərdən təhlilini aparıb müəyyən qanunauyğunluqları taparaq öz ölkəmiz nümunəsində tətbiqini görməkdir. İlk öncə müxtəlif dövrlərdə formalaşan iqtisadi məktəblərinin münasibətini təhlil edərək “yeni maliyyə siyasətinin” gətirdiyi nəticələri aydın şəkildə müşahidə edə bildik. Bu təhlilin köməyi ilə biz maliyyə siyasətini fərqli meyarlara uyğun təsnifləşdirərək müxtəlif səviyyələrdə onun mahiyyətinin və funksiyalarının nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırdıq.

Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat zamanı yerli və dünya alimlərinin elmi əsərlərində təqdim edilmiş tədqiqat mövzusunda dair fundamental və tətbiqi konsepsiyalardan, Beynəlxalq Valyuta Fondunun təqdim etdiyi böyük databazadan, qrafik və cədvəl təhlilindən ibarət oldu.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tarixən dövlətlərin apardığı maliyyə siyasətinin iqtisadiyyata göstərdiyi təsirdə müşahidə olunan qanunauyğunluqları bu gün aparılan maliyyə siyasətində nəzərə alınmağından və tətbiqinin mümkünlüyündən ibarətdir.

Tədqiqatın nəticələri - apardığımız tədqiqat zamanı gəldiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

- istehsalla istehlak arasında disproporsiyanın yaranması Klassik Məktəb yanaşmasının effektiv olmadığını göstərdi. Bu zaman dövlət öhdəliyi üzərinə götürüb bazardakı vəziyyətə uyğun olaraq vergi tənzimlənməsi vasitəsilə bu disproporsiyayı aradan qaldırmalıdır;

- Keynesin yanaşmasının tətbiqi nəticəsində dövlətin müdaxiləsinin artması ilə əksər ölkələrdə dövlət xərcləri təhlükəli həddə artmağa başladı. Bu prosesin mənfi nəticələrindən uzaq olmaq üçün dövlət bazarda normalara uyğun müəyyən əməliyyatlar üzrə dəqiqləşdirilmiş əmsallar formalaşdırmalıdır;

- monetaristlərin irəli sürdüyü stimullaşdırıcı pul siyasəti, yəni pul kütləsinin artımı hətta qısamüddətli və xüsusilə uzunmüddətli perspektivdə yüksək inflyasiyaya gətirib çıxarda bilər. Bu xoşagəlməz nəticədən uzaq olmaq üçün Mərkəzi Bank dövlətin dəstəyi ilə birgə bazarı tənzimləməlidir

Tədqiqatın elmi yeniliyi – tədqiqatda təqdim olunan yenilikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

- maliyyə siyasəti anlayışına dair tədqiqat apardığımız zaman ədəbiyyatda pluralizmin mövcudluğu sübut edilmişdir;

- maliyyə siyasətinin əsasında yaranan maliyyə tənzimlənməsi nəzəriyyəsi pul dövriyyəsinin, dövlət maliyyəsinin və kreditin bazar iqtisadiyyatına təsirinin vacibliyini və effektivliyini sübut edən siyasi iqtisadi konsepsiya sayılması

- dövlət xərclərinin artması ilə büdcə kəsri və dövlət borcu arasında asılılığın yaranması və beləliklə dövlət xərclərinin artması ilə yaranan büdcə kəsri nəticəsində ölkələrdə ümumi dövlət borcunun böyük həcmdə artması müəyyən olunmuşdur;

-maliyyə siyasətinin müxtəlif səviyyələrdə mahiyyəti araşdırılaraq onun əsasında fərqli meyarlara görə təsnifləşdirilmişdir.

Açar sözlər: maliyyə siyasəti, iqtisadi məktəblər, təsnifləşdirmə, dövlət borcu, büdcə kəsiri, dövlət xərci

¹ Əsas müəllif: Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə şəhəri, Adil İsgəndərov küçəsi 64, AZ2000, h-tural@rambler.ru, [OrCID 0000-0002-6508-7413](https://orcid.org/0000-0002-6508-7413)

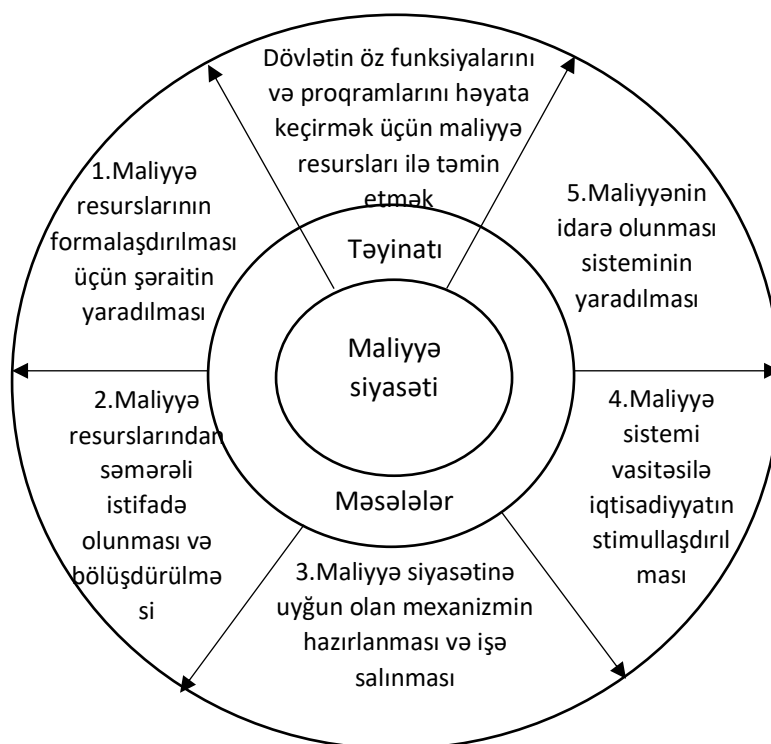
² Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə şəhəri, Adil İsgəndərov küçəsi 64, AZ2000, elchinsalaho@mail.ru, [OrCID 0000-0003-3023-8741](https://orcid.org/0000-0003-3023-8741)

³ Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə şəhəri, Adil İsgəndərov küçəsi 64, AZ2000, rafigaaliyeva1009@gmail.com, [OrCID 0000-0003-2365-3023](https://orcid.org/0000-0003-2365-3023)

Giriş

Bu tədqiqatda ilkin məqsədimiz maliyyə siyasəti anlayışının mahiyyətini dərk etməkdir. Maliyyə siyasətinin ən geniş qəbul edilmiş tərifini ondan ibarətdir ki, bu siyasət dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olub, dövlətin maliyyə resurslarının tam səfərbər edilməsi, məqsədə uyğun bölüşdürülməsi və səmərəli istifadəsinə yönəlmiş hökumətin tədbirlər sistemidir. Bu sistemin əsas mahiyyəti gəlirlər və xərclərin, vergilərin və vergitutmanın nizamlanmasında, pul tədavülünün idarə edilməsində, milli valyutanın məzənnəsinə təsirdə dövlət büdcəsinin rolunun əsasının qoyulması və reallaşması ilə bağlıdır. Maliyyə siyasətinin əsas təyinatı və əhatə etdiyi məsələlər şəkil 3-də aydın təsvir olunub (Ziyad Səmədzadə, 2015).

Şəkil 3. Maliyyə siyasəti

Mənbə: Böyük Ensiklopediya (05.04.2022)

Maliyyə siyasəti maliyyə alətləri və stimullardan istifadə etməklə məqsədyönlü tədbirlər toplusu kimi müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilə bilər: qlobal, milli, regional və fərdi şirkət səviyyəsində. Qlobal səviyyədə maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi formaları planlaşdırma, beynəlxalq müqavilələrin tərtib edilməsi, normativ və qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində maliyyə proseslərinin operativ idarə edilməsi və nəzarət edilməsini nəzərdə tutur (CFY, 2019). Regional maliyyə siyasəti həmin regionun ərazi subyektinin maliyyə resurslarının istifadəsinin həyata keçirilməsinə əsaslanmış və cəmlənmişdir, onun tərkibində aşağıdakılar mövcuddur: regionun dövlət orqanlarına aid dövlət qiymətli kağızları; subyektin büdcə vəsaitləri; regional büdcədən kənar fondlar və ərazi subyektinə məxsus digər resurslar (Гыцова В.Н., 2013) Əgər milli səviyyədə yanaşılarsa, maliyyə siyasəti - dövlət maliyyə resurslarından istifadədə, gəlir və xərclərin tənzimlənməsində, dövlət büdcəsinin

formalaşdırılmasında və icrasında, vergilərdən istifadədə, pul dövriyyəsinin idarə edilməsində və milli valyutanın məzənnəsinə təsirdə təzahür edən dövlət iqtisadi siyasətidir. Fərdi şirkət səviyyəsində isə müəssisədə maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasında strateji məqsədlər bunlardır: kapital strukturunun optimallaşdırılması və müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi; mənfəətin maksimumlaşdırılması; maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin şəffaflığına nail olunması, müəssisənin investisiya cəlb edilməsinin təmin edilməsi; müəssisə tərəfindən maliyyə resurslarının cəlb edilməsi üçün bazar mexanizmlərindən istifadə edilməsi (kommersiya kreditləri, qaytarılmalı büdcə kreditləri, qiymətli kağızların buraxılması və s.) (Финансово-экономическая энциклопедия)

Material və metodlar

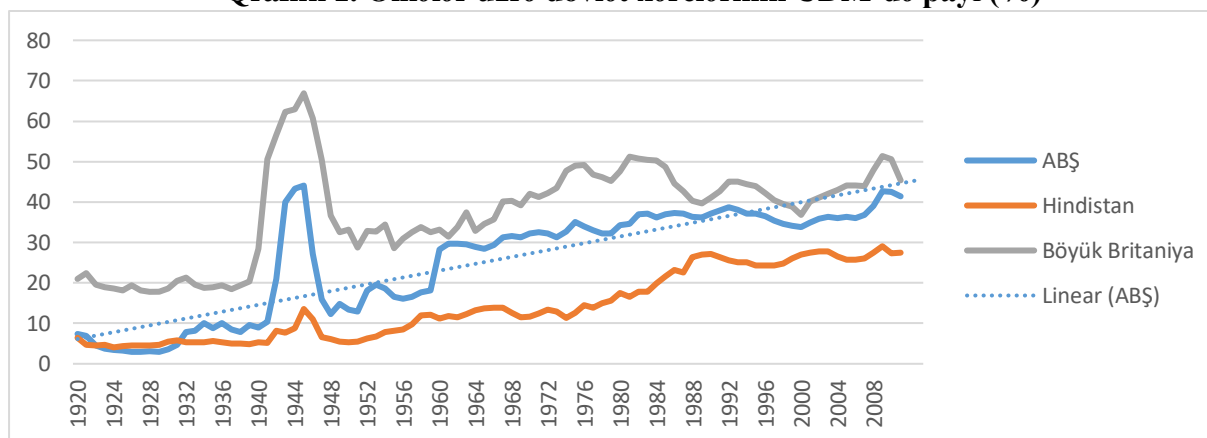
Tarixə nəzər salsaq görə bilərik ki, maliyyə siyasətləri klassik fiskal siyasətlər və yeni maliyyə siyasətləri başlıqları altında araşdırılıb (İlhan Hamidov və b., 2012). Dünya iqtisadiyyatı tarixində 1929-1933-cü illər Böyük Depressiya (resessiya) dövrü kimi qəbul edilir (Akçay və b., 2009). Bu dövrdə işsizliyin səviyyəsi artdı, böyük səfalət yaşandı. 1929-cu il böhranının yaşanmasına bir çox amillər səbəb olmuşdur. Birinci Dünya Müharibəsinin ölkələrə baha başa gəlməsi də bu amillərə daxildir. Birinci Dünya Müharibəsinin gətirdiyi çətinliklər Avropa iqtisadiyyatına dərinlən təsir etdi. Ölkələrin qızıl ehtiyatları azalır, digər tərəfdən isə inflyasiya artmaqda davam edirdi. Ölkələr inflyasiyaya qarşı mübarizə aparmağa başladılar. Onların pula çox ehtiyacı olduğu üçün daim pulun dəyərini nəzərə almadan çap etməklə çıxış yolu axtarırdılar (Akdeniz və Türkan, 1996). 1929-cu il böhranı bazar iqtisadiyyatının indiyə qədər üzləşdiyi ən böyük böhran idi. Elə buna görə də böhran tarixə Böyük Dünya Depressiyası kimi daxil oldu. 1929-cu il böhranının Nyu-York birjasının iflası uğramasından sonra baş verdiyi qəbul edilir (Aktan və Coşkun Can, 2011). Böyük Depressiyanın baş verməsi tənqid oxlarının Klassik Məktəbə tərəf dönməsinə səbəb oldu. Klassik məktəbin “laissez-faire” fəlsəfəsi bu böhranın başlıca səbəbkarı olduğu iddia edilirdi (Aktan və b., 2004). Klassik məktəbin banisi Adam Smitin irəli sürdüyü “getsinlər, keçsinlər” prinsipi dövlətin azad bazar mexanizminə mümkün qədər az müdaxiləsini, beləliklə də rəqabətlik anlayışından ən effektiv şəkildə istifadəsini nəzərdə tuturdu. Klassik məktəb makroiqtisadiyyatda dövlətin aktiv müdaxiləsinə ehtiyac yoxdur fikrini müdafiə edirdi. Onların düşüncəsinə əsasən, bazarlar kortəbii şəkildə müdaxilə olmadan tarazlıq nöqtəsinə çatır. Bir sözlə, Klassik Məktəbin qənaətinə görə iqtisadiyyatda dövlətin rolu kifayət qədər məhdudlaşır (Aktan və b., 2004). Klassik məktəbə görə qiymət mexanizmin köməyi ilə iqtisadiyyatda bütün istehsal amillərinin işə salınması və milli gəlirin ən yüksək səviyyədə olması təbii nizamlanırdı və görünməz bir əl bu əmri təmin edirdi (Aktan və b., 2010).

Klassik Məktəb dövlətin iqtisadi siyasətinin gərəksiz olduğunu, hadisələrin deyilənlərdən fərqli olacağı fikrini müdafiə edərkən, ABŞ iqtisadiyyatı Böyük Depressiyadan yetərincə zərər gördü. Böyük Depressiyanın Klassik Məktəbə vurduğu zərbə yeni iqtisadi məktəblərin yaranmasına səbəb oldu. 1936-cı ildə belə bir yeni iqtisadi məktəb Con Meynard Keyns tərəfindən irəli sürülmüşdür. Keyns məktəbi 1930-cu illərdəki Böyük İqtisadi Depressiyanın dönməsində formalaşmağa başladı və bu depressiyadan çıxış yollarını göstərdi (Akyurek və Beste, 2006).

“Müdaxiləli dövlət yanaşmasının bir çox ölkələrdə bazar iqtisadiyyatına necə mənfəətli təsir göstərdiyini, milli gəlirin böyük bir hissəsinin səmərəsiz dövlət xərclərinə necə ayrıldığını ortaya qoyan bu yanaşmalar iqtisadiyyatda fiskal siyasət alətlərindən istifadəyə öz yerini verməyə başlayaraq bu siyasətlə konsesusa (vahid fikrə) gəldi. Bu ortaq məxrəcə inteqrasiya edən ideyaları

və fikirləri “yeni maliyyə” yanaşması adlandırmaq olar. Bu dövrdən başlayaraq maliyyə siyasəti dövlət iqtisadiyyatının əsasını təşkil etməyə başladı (Branson və b., 1981). Bu hadisəni qrafik 1-də aydın şəkildə görmək olar. Nümunə olaraq qrafikdə ABŞ, Böyük Britaniya və Hindistanın 1920-ci ildən 2011-ci ilə qədər dövlət xərclərinin ÜDM-də payı verilib. Qrafikdən görüldüyü kimi, 1938-ci ildən bu ölkələrin hamısında dövlət xərclərinin həcmi sürətli şəkildə artmağa başlayır. Qurduğumuz trend xətti isə göstərir ki, bu göstərici illər üzrə artan istiqamətdə davam edir. Dövlət xərclərinin həcmi müəyyən nöqtəyə qədər artdığı zaman problem yaratmaya bilər. Ancaq bu xərclərin 100% səviyyəsinə çatmağı mümkünsüzdür, çünki bu göstərici ölkədə özəl sektorun “yox” səviyyədə olması deməkdir.

Qrafik 1. Ölkələr üzrə dövlət xərclərinin ÜDM-də payı (%)

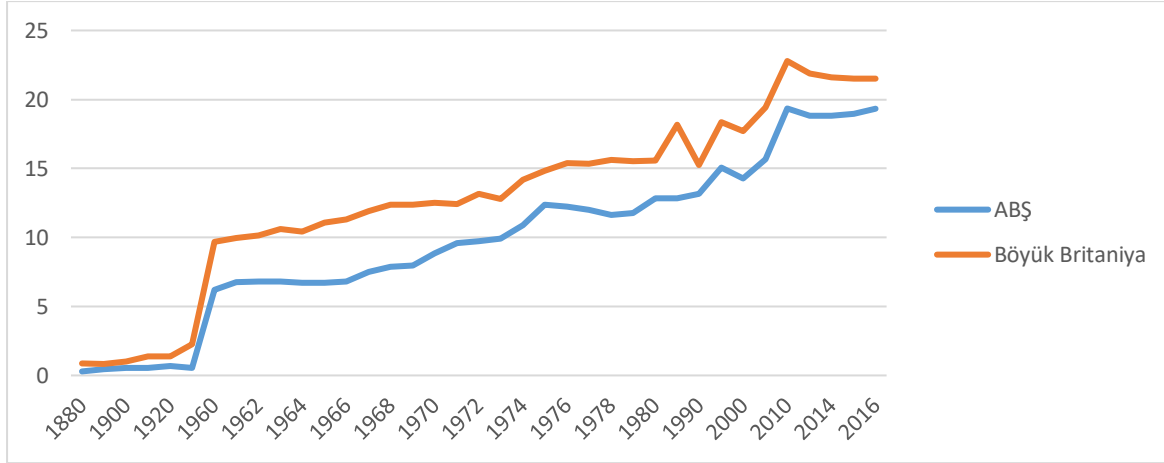

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondu

[https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/FPP\(04.04.2022\)](https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/FPP(04.04.2022))

Dövlət xərclərinin tərkibində ən sürətlə artan xərclər dövlətin sosial xərcləri sayılır. Bunu qrafik 2-də aydın şəkildə görə bilərik. 1930-cu ildən Böyük Britaniya və ABŞ-da dövlətin sosial xərcləri yüksək həcmdə artmağa başlamışdır. Bunun məqsədi böhran zamanı əhaliyə dəstək göstərərək çətin vəziyyətdən “üzü ağ” çıxmaq idi.

Qrafik 2. Ölkələrin ümumi sosial xərclərinin ÜDM-də payı (%)

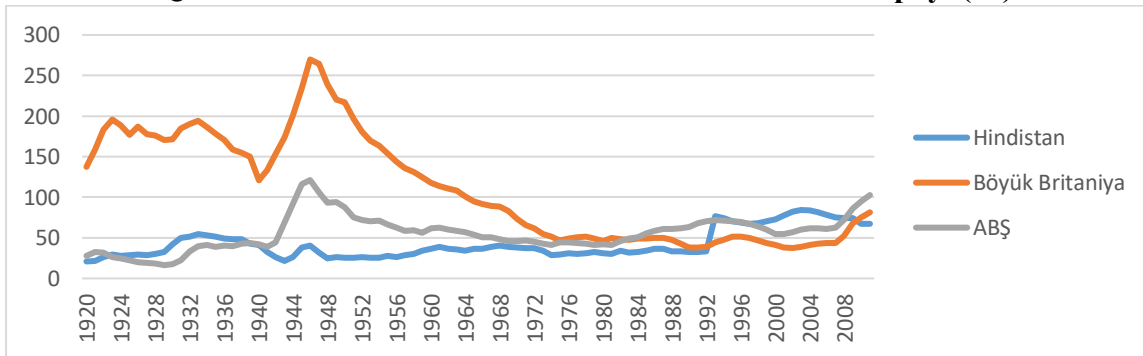
Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondu-

<https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/FPP>(04.04.2022)

Qrafik 2-dən göründüyü kimi ABŞ və Britaniyada son 100 ildə sosial xərclərin ümumi dövlət xərclərinin tərkibində payı bir neçə faizdən 21% qədər artmışdır.

Xüsusi ilə qeyd edək ki, dövlət xərclərinin artması ilə büdcə kəsri və dövlət borcu arasında asılılıq yaranmışdır. İş ondadır ki, daim artan büdcə xərclərinin artım tempi onun gəlirlərinin artım tempi ilə üst-üstə düşmədiyindən onu tam örtməyə qadir olmamışdır. Nəticədə ölkələr büdcə kəsri və onun fəsadı olan dövlət borcu problemlərinin yaranması ilə üzləşmişdirlər. Qrafik 3- də misal kimi götürdüyümüz ABŞ, Böyük Britaniya və Hindistanın ümumi dövlət borcunun ÜDM-də payı təqdim olunub. Bu qrafiki təqdim etməkdə məqsədimiz dövlət xərclərindən yaranan büdcə kəsri nəticəsində bu ölkələrdə 1940-cı ildən etibarən ümumi dövlət borcunun böyük həcmdə artmasıdır. Bunu “yeni maliyyə siyasətinin” nəticələrindən biri olaraq hesab edə bilərik.

Qrafik 3. Ölkələrin ümumi dövlət borcunun ÜDM-də payı (%)

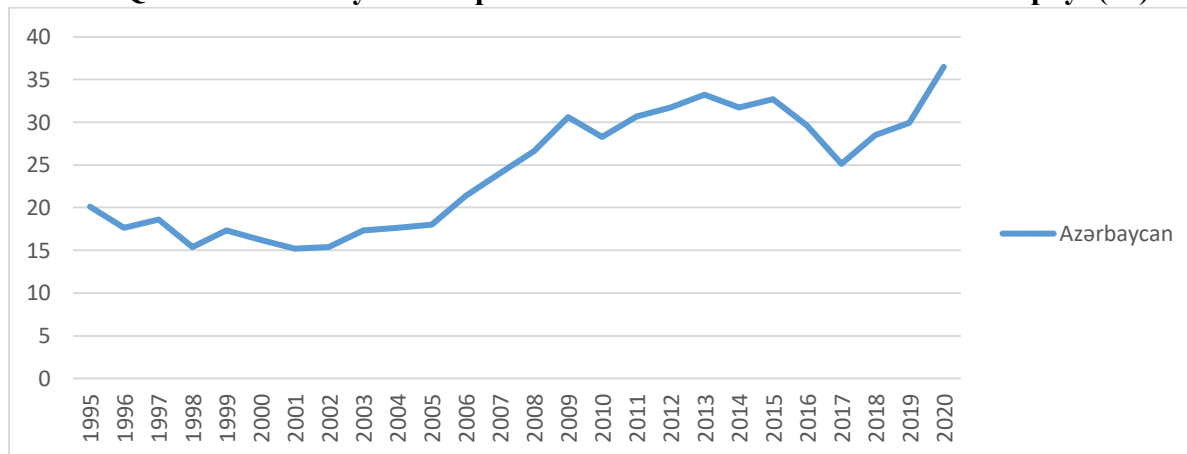
Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondu-

<https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/FPP> (04.04.2021)

Maraqlı hal odur ki, bu asılılıqlar hətta bir çox postsovet ölkələrinin iqtisadiyyatında da müşahidə olunur, hərçənd onların bazar sistemində transformasiyası 1990-cı illərdən başlamışdır. Qrafik 4-də biz Azərbaycan Respublikasının müstəqillik illərində dövlət xərclərinin dinamikasına

nəzər salsaq görərik ki, xərclərin artım tempi 2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq əhəmiyyətli dərəcədə böyümüşdür. Əgər 2000-ci ildə dövlət xərclərinin ÜDM-də payı 15.2 % təşkil edirdisə hazırda bu göstərici 36.5% qədər artmışdır. Dövlət xərclərinin belə sürətlə artımı əlbəttəki ilk növbədə neft amili ilə sıx bağlıdır. Lakin qanunauyğunluq ondan ibarətdir ki, bazar sisteminin quruluşunun mürəkkəbləşməsi və müvafiq olaraq tənzimləməsi ilə bağlı aparılan maliyyə siyasəti böyük maliyyə resursları tələb edir.

Qrafik 5. Azərbaycan Respublikasının dövlət xərclərinin ÜDM-də payı (%)

Mənbə: <https://tradingeconomics.com/country-list/government-spending-to-gdp>(05.04.2022)

Maliyyə siyasəti özü-özlüyündə təyinatından asılı olaraq fərqli tərəflərdən təsnifləşdirilir və xüsusi təsnifat strukturuna malikdir. Təsnifləşdirmə bir sıra ümumi prinsiplər üzrə həyata keçirilir: ərazi meyarlarına görə, maliyyə sisteminin sferaları üzrə, fəaliyyət əlamətlərinə görə, məqsədlərin xarakterinə və ya zaman meyarına görə. Ərazi meyarlarına görə ümumdövlət, regional və yerli maliyyə siyasəti fərqləndirilir. Funksional əlamətlərinə görə maliyyə siyasəti dövlət və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə siyasətinə, həmçinin gəlir, xərc və nəzarət siyasətinə bölünür. Onlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir, lakin nisbətən müstəqil fəaliyyət xüsusiyyətinə də malikdirlər. Təcrübədə maliyyə siyasətinin nisbətən müstəqil növü kimi fiskal, tənzimləyici və nəzarət maliyyə siyasəti fərqləndirilir. Fiskal maliyyə siyasəti vergi gəlirlərinin maksimum mümkün artırılması məqsədinin üstünlüyünü xarakterizə edir. Tənzimləyici vergi siyasətində vergilərin tənzimləyici rolunun güclənməsinə diqqət edilir. Nəzarət vergi siyasəti vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə əməl etmələrini, vergi nəzarəti siyasətinin səmərəli fəaliyyətinin və vergi nəzarətini həyata keçirən orqanların qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Maliyyə siyasəti maliyyə münasibətləri sahəsində dövlətin müstəqil fəaliyyət sferasıdır. Müxtəlif dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən maliyyə siyasətinin təhlili onun üç əsas tipinin seçilməsinə imkan verir: klassik, tənzimləyici və plan-direktiv. Klassik tip maliyyə siyasəti 1920-ci illərin sonunadək əksər dövlətlərin maliyyə siyasəti hesab edilirdi və siyasi iqtisadın klassiklərinin – A.Smithin (1723-1790), D.Rikardonun (1772-1823) və onların ardıcıllarının əsərlərində əsaslandırılmışdır. Onun əsas istiqamətləri-dövlətin iqtisadiyyata qarışmaması, azad rəqabətin saxlanılması, təsərrüfat fəaliyyətinin başlıca tənzimləyicisi kimi bazar mexanizminin istifadə edilməsindən ibarət idi.

MALİYYƏ SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ VƏ TƏNZİMLƏMƏ PROSESİNDƏ ROLU

1920-ci illərin axırlarında əksər dövlətlərin iqtisadi, siyasi və sosial problemlərinin kompleks kəskinləşdiyi vaxt dövlətlər maliyyə siyasəti məsələlərinə yanaşmanın dəyişilməsi zərurəti ilə üzləşmişdirlər. Bu dövrdə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə tənzimlənən maliyyə siyasətinə keçid başlandı. Onun əsasını əvvəlcə ingilis iqtisadçısı C.Keyns (1883-1946) və onun davamçılarının iqtisadi nəzəriyyəsi təşkil edirdi. Bu konsepsiya təkrar istehsal prosesinin tsiklik inkişafına dövlətin müdaxiləsi və tənzimləməsi vasitəsi ilə iqtisadiyyatın inkişafında dövlətin rolunun gücləndirilməsinin zəruriliyinə söykənirdi. Tənzimlənmə mexanizminin əsasında progressiv vergi sistemi durur.

Plan-direktiv maliyyə siyasəti iqtisadiyyatı idarəetmənin inzibati-amirlik sistemini istifadə edən ölkələrdə tətbiq edilirdi. Bu siyasətin başlıca məqsədi maliyyə resurslarının dövlətin əlində maksimum təmərküləşməsinə təmin etmək olmuşdur ki, onları dövlət sonradan maliyyə planına uyğun olaraq yenidən bölüşdürə bilsin.

Təsir obyektlərindən asılı olaraq dövlət və təsərrüfatçılıq sferasında maliyyə siyasəti fərqləndirilir. Dövlət maliyyə siyasəti aşağıdakı xüsusi meyarlara görə fərqləndirilir:

Cədvəl 1. Maliyyə siyasətinin xüsusi meyarlara görə təsnifləşdirilməsi

Meyarlar	Növləri
Ərazi	<ul style="list-style-type: none">• Regional• Yerli
Stimullaşdırıcı	<ul style="list-style-type: none">• Həvəsləndirici• Ləngidici
Tənzimləyici	<ul style="list-style-type: none">• İqtisadi• Sosial tənzimlənən
Monetar	<ul style="list-style-type: none">• Pul-valyuta• Kredit• Sığorta• Fond
Fiskal	<ul style="list-style-type: none">• Büdcə və büdcədən kənar• Dövlət borclanması• Dövlət maliyyə ehtiyatlarının idarə edilməsi• İnvestisiya
Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər	<ul style="list-style-type: none">• Proteksionist• Preferensial• İdxal və ixrac

Mənbə:Müəlliflər tərəfindən tərtib edilmişdir

Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə siyasəti maliyyə resurslarının və gəlirlərinin formalaşması və istifadəsi sahəsində strateji və taktiki tədbirlərin məcmusudur. Bu sferada maliyyə siyasəti mülkiyyətçilər,direktorlar şurası,təşkilatların rəhbərliyi tərəfindən işlənib hazırlanır. Maliyyə siyasətinin seçilməsi təşkilatın həmin mərhələdə inkişafının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır (Ataşov və b., 2014).

Tənzimləmə prosesini tədqiq etdiyimiz zaman görə bilirik ki, bu proses planlaşdırılan maliyyə siyasətinin nəticəsi hesab edilir. Maliyyə siyasətinin əsasında yaranan maliyyə tənzimlənməsi nəzəriyyəsi pul dövriyyəsinin, dövlət maliyyəsinin və kreditin bazar

iqtisadiyyatına təsirinin vacibliyini və effektivliyini sübut edən siyasi iqtisadi konsepsiya sayılır. Maliyyə tənzimlənməsi nəzəriyyələri əsasən XX əsrin 60-70-ci illərində monetarist və neokeynesçilik konsepsiyalarına söykənir. Bu nəzəriyyələr XX əsrin I yarısında iki siyasi-iqtisad məktəbini – pul və bank anlayışlarını mübahisəyə gətirdi. Onların sələfləri XIX əsrin ortalarında böhranların nəticəsi olaraq geniş yayılmış pul-kredit nəzəriyyəsi və XIX əsrin başlanğıcında Q.Knapp tərəfindən irəli sürülən pulun dövlət nəzəriyyəsi hesab olunur. M.Fridmanın rəhbərlik etdiyi müasir monetarist məktəb hesab edir ki, makroiqtisadi tarazlıq dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmindən asılıdır. Fridmanın fikrinə görə, “düzgün aparılan pul siyasəti iqtisadi sarsıntıların əsas səbəbi olmağa mane ola bilər”. Bu siyasət hökumət tərəfindən deyil, Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilib aparıldığına görə, məhz o iqtisadiyyatı tənzimləmək funksiyasına malik olmalıdır (Ziyad Səmədzadə, 2015). Maliyyə tənzimləməsi özü özlüyündə maliyyə sektorunun genişlənməsi, inkişafı, habelə müəyyən maliyyə institutlarının və onların funksiyalarının böyüməsi prosesi ilə birbaşa əlaqədərdir. Bazar sarsıntıları, uğursuzluqları kimi yaranan problemləri və maliyyə sisteminin qeyri-sabitliyi mütəmadi olaraq maliyyə firmalarını narahat edən faktorlar hesab olunur. Burada əsasən mənfi təsirlərdən doğan qiymət, struktur və ya biznes modeli problemləridir. Tənzimləmə prosesinin vacib məqsədi isə bu problemləri aradan qaldırmaqdır (Manuel Rolf Adler, 2022).

Nəticələr və müzakirə

Tədqiqat apardığımız müddətdə gəldiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

- Böyük Depressiya Klassik Məktəbin özünü doğrultmadığını sübut etdi. Bu məktəbin düşüncəsinə əsasən, bazarlar kortəbii şəkildə müdaxilə olmadan tarazlıq nöqtəsinə çatır. Ancaq istehsalın yüksək səviyyədə inhisarlaşması, onun heç bir tənzimlənməsinin olmaması, istehsal həcmının artımı ilə əhalinin əhəmiyyətli hissəsinin gəlir səviyyəsi arasında qeyri-mütənəsibliyin olması Klassik Məktəbin uğursuzluğuna gətirdi;
- Klassik məktəbin uğursuzluğu iqtisadiyyatda yeni yanaşmanın formalaşması ilə nəticələndi. 1930-cu illərdə Keyns tərəfindən əsası qoyulan yanaşmanın başlıca əlaməti iqtisadiyyatda fiskal siyasət alətlərindən istifadə hesab olunur. Bu yanaşmanın tətbiqi nəticəsində dövlətin müdaxiləsinin artması ilə əksər ölkələrdə dövlət xərcləri artmağa başladı. Xüsusi ilə qeyd edək ki, dövlət xərclərinin artması ilə büdcə kəsri və dövlət borcu arasında asılılıq yaranmışdır. İş ondadır ki, daim artan büdcə xərclərinin artım tempi onun gəlirlərinin artım tempi ilə üst-üstə düşmədiyindən onu tam örtməyə qadir olmamışdır. Nəticədə ölkələr büdcə kəsri və onun fəsadı olan dövlət borcu problemlərinin yaranması ilə üzləşmişdirlər;
- M.Fridmanın rəhbərlik etdiyi müasir monetarist məktəb isə hesab edir ki, makroiqtisadi tarazlıq dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmindən asılıdır və buna görə də maliyyə siyasətinin aparılması səlahiyyəti birbaşa Mərkəzi Banka məxsus olmalıdır. Stimullaşdırıcı pul siyasəti, yəni pul kütləsinin artımı hətta qısamüddətli və xüsusilə uzunmüddətli perspektivdə inflyasiyaya gətirib çıxarır. Buna görə də Keyns cərəyanının nümayəndələri pul siyasətinin yalnız iqtisadiyyatda inflyasiya boşluqları şəraitində tətbiq oluna biləcəyini müdafiə edirlər.

Yekun nəticələr

Nəticələrimizə əsasən həll yolu olaraq verəcəyimiz təklifləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- Böyük Depressiya sübut etdi ki, bazarın böyüməsi ilə əhalinin gəlirləri arasında böyük həcmdə disproporsiya olduğu halda dövlət müdaxiləsinin olmaması bazarda yalnız uğursuzluqla sonlanacaq. Çünki “təklifi” dəstəkləyəcək “tələb” mövcud olmayacaq. Bu səbəbdəndə dövlət

bazardakı vəziyyətə uyğun olaraq vergi tənzimlənməsi vasitəsilə bu disproporsiyanı aradan qaldırmalıdır;

- Keynsin irəli sürdüyü yanaşmanın uğursuzluğu büdcə kəsri ilə dövlət borcunun təhlükəli səviyyədə artması zamanı özünü birüzə verir. Bu təhlükəli həddə çatmamaq üçün dövlət bazarda müəyyən əməliyyatlar üzrə əmsallar formalaşdırmalıdır. Bu əmsallar bazarın işləmə mexanizmində “nasazlığın” olub olmadığını göstəricisi sayılmalıdır;

- monetarist məktəbin irəli sürdüyü “malıyyə siyasətinin aparılması səlahiyyəti Mərkəzi Banka məxsus olmalıdır” fikri müəyyən hallarda iqtisadiyyatın “sağlamlılığına” zərər törədə bilər və qarşısını almaz inflasiya ilə nəticələnə bilər. Bu səbəbdəndə gözlənilməz nəticələrdən uzaq olmaq və ya bu baş verdiyi halda iqtisadiyyatı sürətli şəkildə bərpa etmək üçün Mərkəzi Bank dövlətin dəstəyi ilə bazarı tənzimləməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Akçay ,M. Barış,Kayahan,Cantürk ve Yürükoğlu, Özge Öğüç, Türev Ürünler ve Risk Yönetimi Sözlüğü, 2009
2. Akdeniz, Türkan, “Türkiye’de 1980 - 1990 Yılları Arasında Uygulanan Finansal Politikalar”, 1996
3. Aktan, Coşkun Can, “Kurumsal Maliye Politikası ve Mali kurallar”, 2011
4. Aktan, Coşkun Can, Dileyici, Dilek ve Özen, Ahmet, “Geleneksel Maliye ve Yeni Maliye”, 2004
5. Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Y., “Globalleşme ve Maliye Politikasında Değişim”, 2004
6. Aktan, Coşkun Can, Vural, İstiklal Y. ve Karaaslan, Yusuf Tuğrul, “Kurallara Dayalı Ekonomi Politikası Yönetimi: Mali ve Parasal Politikalarda Saydamlığın Oluşturulmasına Yönelik Kurallar”, 2010
7. Akyurek, Beste, “Bankacılık Sektöründe Risk Odaklı İç Denetim Sistemi”, 2006
8. B. Ataşov, N. Novruzov, E. İbrahimov, Maliyyə nəzəriyyəsi, Dərslik, Bakı, 2014
9. İlhan Hamidov, Maliye politikalarını kurala bağlayan yaklaşımlar; mali kural ve Türkiye uygulamaları, 2012
10. Manuel Rolf Adler, Implications of “The Growth of Finance” on Financial Regulation, 2022
11. Ziyad Səmədzadə, Böyük ensiklopediya, 3-cü cild, 2015
12. Гусарова В.Н. Методологические аспекты формирования и реализации региональной финансовой политики // Вестник Псковского государственного университета. Серия технические и экономические науки. 2013, №3. С. 28-32.
13. Финансово-экономическая энциклопедия, 05.04.2022, <https://discovered.com.ua/glossary/finansovaya-politika/>
15. СГГУ, Международные финансы, 8-9, 2019, <https://studfile.net/preview/9473006/page:4/>
16. <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/FPP>
17. <https://tradingeconomics.com/country-list/government-spending-to-gdp>

**THEORETICAL ASPECTS OF FINANCIAL POLICY AND THE ROLE IN THE
REGULATION PROCESS**

SUMMARY

The purpose of the research-is to analyze all aspects of financial policy in the literature, find certain regularities and see their application in the example of our country. First of all, by analyzing the attitude of economic schools formed in different periods, we were able to clearly observe the results of the "new financial policy". With the help of this analysis, we have classified fiscal policy according to different criteria and clarified what its essence and functions are at different levels.

The methodology of the research-consisted of fundamental and applied concepts on the research topic presented in the scientific works of local and world scientists during the research, a large database provided by the International Monetary Fund, graphical and tabular analysis.

The practical importance of the research is that the regularities observed in the impact of the financial policy pursued by the states on the economy historically are taken into account in the financial policy pursued today and the possibility of its application.

The results of the research - we can group the results of our research as follows:

- The disproportion between production and consumption showed that the Classical School approach was ineffective. In this case, the state should take responsibility and eliminate this disproportion through tax regulation in accordance with the market situation;

- As a result of the application of Keynes's approach, with the increase of government intervention, public spending in most countries began to rise to dangerous levels. In order to avoid the negative consequences of this process, the state should form adjusted ratios for certain operations in accordance with the norms in the market;

- The stimulus monetary policy proposed by monetarists, ie the growth of the money supply, can lead to high inflation, even in the short term and especially in the long run. To avoid this unpleasant result, the Central Bank should regulate the market with the support of the state

The scientific novelty of the research - we can group the innovations presented in the research as follows:

- The existence of pluralism in the literature has been proven when we study the concept of financial policy; - The theory of financial regulation based on financial policy is a political economic concept that proves the importance and effectiveness of the impact of money circulation, public finance and credit on the market economy

- a large increase in the total public debt in the countries was identified as a result of the relationship between the increase in public expenditures and the budget deficit and public debt, and thus the budget deficit created by the increase in public expenditures;

- The essence of fiscal policy is studied at different levels and based on it is classified according to different criteria.

Keywords: financial policy, economic schools, classification, public debt, budget deficit, public spending

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ И РОЛЬ В
ПРОЦЕССЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ**

РЕЗЮМЕ

Цель исследования - проанализировать все аспекты финансовой политики в литературе, найти определенные закономерности и увидеть их применение на примере нашей страны. Прежде всего, анализируя отношение экономических школ, сформировавшихся в разные периоды, мы смогли наглядно проследить результаты «новой финансовой политики». С помощью этого анализа мы классифицировали фискальную политику по разным критериям и выяснили, в чем ее сущность и функции на разных уровнях.

Методология исследования состояла из фундаментальных и прикладных концепций по теме исследования, представленных в научных трудах отечественных и мировых ученых в ходе исследования, большой базы данных, предоставленной Международным валютным фондом, графического и табличного анализа.

Важность исследовательского приложения-заключается в том, что исторически наблюдаемые закономерности воздействия финансовой политики, проводимой государствами на экономику, учитываются в проводимой сегодня финансовой политике и возможности ее применения.

Результаты исследования - мы можем сгруппировать результаты нашего исследования следующим образом:

- Диспропорция между производством и потреблением показала неэффективность подхода классической школы. В этом случае государство должно взять на себя ответственность и устранить эту диспропорцию путем налогового регулирования в соответствии с конъюнктурой рынка;

- В результате применения подхода Кейнса, с усилением государственного вмешательства, государственные расходы в большинстве стран стали подниматься до опасного уровня. Во избежание негативных последствий этого процесса государство должно формировать скорректированные нормативы по отдельным операциям в соответствии с рыночными нормами;

- Предлагаемая монетаристами стимулирующая денежно-кредитная политика, т. е. рост денежной массы, может привести к высокой инфляции даже в краткосрочной и особенно в долгосрочной перспективе. Чтобы избежать этого неприятного результата, ЦБ должен регулировать рынок при поддержке государства.

Научная новизна исследования – инновации, представленные в исследовании, можно сгруппировать следующим образом:

- существование плюрализма в литературе доказано при изучении понятия финансовой политики; - Теория финансового регулирования, основанная на финансовой политике, представляет собой политико-экономическую концепцию, доказывающую важность и эффективность воздействия денежного обращения, государственных финансов и кредита на рыночную экономику.

- большое увеличение общего государственного долга в странах было выявлено в результате связи между увеличением государственных расходов и бюджетным дефицитом и государственным долгом, и, таким образом, бюджетным дефицитом, созданным увеличением государственных расходов;

- Сущность фискальной политики изучается на разных уровнях и на ее основе классифицируется по разным критериям.

Ключевые слова: финансовая политика, экономические школы, классификация, государственный долг, бюджетный дефицит, государственные расходы.